

KİTAP TANITMA

Yrd. Doç. Dr. Ünal KILIÇ*

Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî'nin, **Kitâbu'l-Mihan** (thk., Yahya Vehîb el-Cebbûrî, Beyrut 1408/1988) adlı Eserinin Tanıtımı

Siyer ve Megâzî türü ile başlayan İslâm tarihçiliği, zamanla Coğrafya, Ensâb, Fütûh, Emvâl, Harâc vb. ile gelişerek devam etmiştir. İslâm tarihçileri, içerisinde yaşadıkları dönemin şartlarından da etkilenerek çalışma türlerinde bazı meselelere ağırlık vermişlerdir. Örneğin Kerbela olayından sonra pek çok tarihçinin Kerbela ile bağlantılı konularda eserler telif ettikleri görülmektedir. Fetihlerin hızlı bir şekilde devam ettiği dönemlerde fütuhâtla ilgili konulara, ekonomik veya siyasî buhranların olduğu dönemlerde ise daha çok bu hususlarla ilgili çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Aslında bu durum yadırganmamalıdır. Zira İslâm tarihçisi de içerisinde yaşadığı toplumun bir ferdi olması sebebiyle toplumun maruz kaldığı olaylara bigane kalmaz. Bir başka ifadeyle İslâm tarihçisi, döneminde gerçekleşen olaylardan etkilenmiştir. Bu etkilenme onun telif edeceği eserlerin konusu ve çeşidine tesir ettiği gibi meseleleri ele alış biçimindeki tarafsız kalıp kalmamasında da etkili olmuştur.

Müslümanların nazarında büyük bir itibara sahip olan kimselerin siyasî, mezhebî veya başka nedenlerle tutuklanması, dövülmesi, öldürülmesi vb. sıkıntılara uğratılması İslâm tarihçilerinin nazarından kaçmamıştır. İslâm tarihçileri diğer türlerin yanı sıra "Maktef" ve "Mihne" konularında da eserler telif etmişlerdir. Bu eserlerde inancı ve benimsediği fikirleri sebebiyle sıkıntıya maruz kalanlar ve bunların çektikleri sıkıntılar, sabırları, azimleri, kimler tarafından ne tür sıkıntılara uğratıldıkları gibi konular ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu tür kitaplar, İslâm tarihinde yaraları deşmek veya fitneye sebep olmak endişesiyle meskût geçilen olaylar hakkında değerli bilgiler vermektedirler. Böylece tarihî olayların anlaşılmasında boş bırakılan halkaları doldurmaktadırlar. Bu sebeple biz de hem yukarıdaki konulardan bahsetmesi, hem de bahsettiğimiz gayelere hizmet etmesi için Ebu'l-Arab'ın "Kitâbu'l-Mihan"ını tanıtmayı uygun bulduk.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız eserde Ebu'l-Arab'ın yukarıdaki mülahazalarımızla uygunluk arz edecek bir türde ve tavırda kitabını yazdığı görülmektedir. Yaşadığı dönemin siyasî ve mezhebî çalkantılarla dolu olması bir tarafa bu çalkantılardan bizzat etkilenen bir kimse olarak Ebu'l-Arab, konu edindiğimiz eserini telif etmiş; kendinden önceki dönemlerde mihnete uğrayanların başlarından geçenleri yazmıştır.

Eserin tahkikini yapan Katar Üniversitesi Profesörlerinden Yahya Vehîb el-Cebbûrî, tahkike başlamadan önce İngiltere'de sürdürdüğü bir yıllık araştırmasını bitirmiş ve İngiltere'den ayrılmadan önce bu kitabın yazma nüshasına tesadüfen ulaşmıştır. Muhakkikin ifadesine göre 1973'te başlayan tahkik çalışmaları 1983 yılında neticelenmiş ve eserin ilk baskısı aynı yıl içerisinde gerçekleştirilmiştir.

---

* Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Öğretim Üyesi.

Birinci baskıdaki bazı noksanlıklar tamamlanmış, yanlışlıklar da giderilmiş ve 1988 yılında ikinci baskı da yayına girmiştir.

Muhakkik, eserin tahkikine başlamadan önce Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî'ye ait olan bu eseri yayınlamasıyla ilgili olarak kısaca şu gerekçeyi ileri sürmektedir: "Fikirlerini özgürce ilan eden ve bu sebeple de mihnete uğrayanların hikayelerini anlatarak onların hayırla yad edilmelerini ve sonraki nesillerin kendilerini örnek edinmelerini temin etmek, bu kimselere haksız yere zulmeden kimseleri hicvetmek ve daha sonraki çağlarda lanetle anılmalarını sağlamak için bu eseri yayınladım. Aslında İslâm büyüklerinin uğradıkları mihneti, işkenceyi incelemeye kalbim dayanamaz diye düşünüyordum, ancak sonradan kendi kendime dedim ki, bu büyük insanlar söz konusu sıkıntılara tahammül etmişler, asla yılmamışlardı. O halde ben de bu insanların yüceliğini ortaya koyabilmek için bir vesile olacak olan bu eseri yayınlamakta yılgınlık göstermemeliyim."

Muhakkik, bundan sonra müellifin biyografisi hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre müellif, 250-260/864-874 yılları arasında Kayrevan'da doğmuştur. Köklü bir aileye mensup olan Ebu'l-Arab'ın büyük dedesi Temmâm, Halife Harunurreşid devrinde (h. 786-809) Kuzey Afrika'da idarî ve askerî görevlerde bulunmuştur. 181/210 yılında Afrika valiliğine tayin edilen Muhammed b. Mukâtil'in komutanlarından birisi olmuştur. Bu şahsın halka karşı zulme varan yönetimi, halk kadar Temmâm'ın da tepkisine neden olmuştur. Neticede de halkla beraber Temmâm da isyan etmiştir. Temmâm, Şam, Horasan ve Tunus'tan topladığı birliklerle Kayrevan'a yönelmiştir. Bir süre sonra Afrika valisi olan Temmâm, Harunurreşid'in muvafakatını almadan bu göreve geldiği için İbrahim b. el-Ağleb'in isyanı neticesinde mağlup olmuş ve tutuklanarak Bağdat'a gönderilmiştir. Temmâm, burada hapiste iken ölmüştür.

Ebu'l-Arab'ın babası Ahmed b. Temîm, daha ziyade ilimle uğraşmış, siyasî çekişmelerden uzak kalmıştır.

Ebu'l-Arab ise çocukluğundan itibaren ailesinin onu bir emir veya sultan gibi yetiştirmek istemesine rağmen ilimle meşgul olarak yetişmiştir. Çoğunluğunu Afrikalı alimlerin oluşturduğu pek çok kimseden ilim alan Ebu'l-Arab, pek çok kimsenin yetişmesinde de etkin bir rol üstlenmiştir.

Afrika'da Şîî devletinin kuruluşuna yol açacak olan siyasî çekişmelere şahit olan Ebu'l-Arab, alimlerin katledilmesine, sürgüne gönderilmesine, işkenceye maruz bırakılmasına kadar varan mihnetlere zaman zaman maruz kalmıştır. Şîî devlet yetkilileri tarafından Ağlebîlerle ilgili olarak sorguya çekilmiş ve oğluyla birlikte hapse atılmıştır. 333/945 yılında Kayrevan'da vefat eden Ebu'l-Arab'ın Fıkıh, Hadis, Tefsir, Şiir ve Tarih'e ait pek çok eseri vardır.

Muhakkik'in tespitlerine göre Kitabu'l-Mihan'ın yegane nüshası Nesih hattıyla Muhammed b. Ali b. Raşid b. Câbir b. Belbîs tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu nüsha 180 varak, 16x11 ebat ve ortalama 17 satırlık sayfalardan oluşmaktadır. Bu nüsha Cambridge Üniversitesinde (no:Q9235) bulunmaktadır. Başka bir nüshasına da rastlanılamamıştır.

el-Cebbûrî, eserin tahkikine geçtiği yerde yazma nüshanın ilk ve son sayfalarının fotokopisini vermiştir. O, eserin muhtevası ve teknik özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermekle kalmamış, aynı

şekilde bu türden telif edilen eserler hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ayet ve Hadislerin tahriçlerini yapmış, yanlış anlaşılmalara neden olacak konulara açıklık getirmeye azami gayret göstermiştir. Bu yönüyle yazma eserlerin tenkidli neşri kurallarına uyduğu söylenilebilir.

Ebu'l-Arab'ın telif ettiği Kitabu'l-Mihan'dan önce de sonra da Mihne ve Mekâtil türünde eserler telif edilmiştir. Bu eserlerde de inançları ve davaları uğrunda sıkıntılara maruz bırakılan İslâm büyükleri hakkında bilgiler verilmiştir, ancak bu kitapların Ebu'l-Arab'ın eserinden farklı yönlerinin olduğu söylenebilir:

1-Söz konusu kitaplardan bazıları mihnete/meşakkate uğratılan belli bir aileye tahsis edilmiştir. Ele alınan ailenin dışındaki kişilere ve daha sonraki dönemlerdeki olaylara yer verilmemiştir. Örneğin Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, "Mekâtilü't-Tâlibîn" adlı kitabında Ebû Talib oğullarından mihnete uğrayanlar hakkında bilgiler vermekle iktifa etmiştir.

2-Mihnet ve Mekâtil türünde yazılan eserlerden bazılarında mihnete uğratılanlardan sadece meşhur kimseler hakkında bilgiler verilmiştir. Mesela Muhammed b. Habib'in "Kitâbu Esmâu'l-Mukâtilîn mine'l-Eşrâf fi'l-Cahiliyye ve'l-İslam" adlı eseri bu türdendir.

3-Bir takım eserler ise yalnızca kişiliğiyle tebarüz etmiş bir şahsın mihnetini konu edinmiştir. Konu olarak ele alınan şahıstan başka bir kişi veya grubun mihneti hakkında bilgi verilmemiştir: "Kitabu Makteli Ali b. Ebî Talib", "Kitabu Makteli Hucr b. Adî", "Kitabu Makteli'l-Hüseyn b. Ali", "Maktel-i Osman", "Mihnet-i Ahmed b. Hanbel" v.s. gibi.

Oysa Ebu'l-Arab'ın kitabı, yukarıda işaret olunan eserlerden zaman ve muhteva yönüyle farklılık arz etmektedir. Zira Ebu'l-Arab, eserinde İslâmın gelişinden kendi dönemine kadar geçen süreçteki mihnete maruz kalan kişi, grup, aile ve cemaatlerle ilgili bilgiler vermiştir.

Eser beş cüze ayrılmıştır. Cüzlerle ilgili başlıklar kullanılmamış, bunun yerine "Birinci cüz bitti, ikinci cüz başladı" gibi ifadelerle yer verilmiştir. Her bir cüz, 3 veya 4 fasla ayrılmıştır. Bu durum da başlıklar halinde ifade edilmemiştir. Görünüşte sadece Cüzler vardır. Yaklaşık olarak her fasla 20 sahife ayrılmıştır. Konu başlıkları, koyu (bond) ve geniş bir tarzda yazılmış; her bir kişi veya madde ile ilgili bilginin sona ermesinden sonra nun harfî konulmuştur. Varaklar muhtemelen müstensih tarafından verilen rakamlarla rakamlandırılmıştır.

Müellif, eserinin baş tarafında mihnetle ilgili hadislere yer vermiş; Peygamberimizin kendisi de dahil pek çok peygamberin mihnete uğradığıyla ilgili hadislerini kaydetmiştir.

Eserde, Mihnete uğrayan kişi veya gruplarla ilgili bilgiler daha çok kronolojik olarak ele alınmıştır. Bazen kişiyle ilgili bilgiler verilirken bazen de gruplarla ilgili haberler verilmektedir. Birinci cüzde mihnete uğrayanlardan sahâbilerin önde gelenleri hakkında daha fazla bilgi verilirken daha sonraki cüzlerde ele alınan kişi veya gruplarla ilgili daha az malumat verilmiştir.

Mihnet çeşitlerinden sayılabilecek olan dövme, hapsedme, taciz etme, sürgüne gönderme, maaşlarını kesme, mallarına el koyma, organlarını kesme, öldürme, asma vs. yöntemiyle mihnete uğratılanlarla ilgili haberler aktarılmıştır. Bu haberler verilirken tarihî süreç de özet bir şekilde ifade edilmiştir.

Öldürülen kimselerin hangi kabileye mensup olduğu, hangi kabileden ne kadar insanın öldürüldüğü, kimin hangi kişileri öldürdüğü, hangi fırkadan kimlerin öldürüldüğü vs hakkında uzun uzadıya listeler verilmiştir. Ölüm vakalarının hangi tarihte olduğu, ölen şahısların kaç yaşlarında olduğu ve ne tür faziletlere sahip oldukları, bu husustaki Hadis-i Şerifler ve Sahâbe kavillerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Eserde sık sık hadisler referans olarak kullanılmış, ancak bu hadislerin Sahih hadis kaynaklarında olmadığı, söz konusu hadislerin daha ziyade tarih, edebiyat ve mu'cemlerde olduğu görülmüştür.

Rivayetler sened zinciriyle verilmiştir. Aynı konudaki değişik rivayetler verilmiş, bazen de bu rivayetlerin hangi kitaptan alındığı zikredilmiştir. Rivayetler arasında bazen tercihte bulunulmuştur. İlk dönem olaylarıyla ilgili Vâkıdî'den pek çok rivayet nakledilmiştir. Eserden anlaşılabilirdiği kadarıyla müellif, olayları incelerken tarafsız kalmaya özen göstermiş, olaylarla ilgili rivayetleri yorumsuz bir şekilde aktarmaya çalışmıştır.

Taberî ile çağdaş olan Ebu'l-Arab tarafından yazılan Kitabu'l-Mihan'da çok erken dönemlerde yazılan ancak günümüze ulaşmayan kitaplardan oldukça çok iktibaslarla bulunulmuştur. Bu da bizim ulaşma imkanımız olmayan pek çok kitaptan istifademizi mümkün kılmıştır. Örneğin Vâkıdî, Kitabu'l-Harre adıyla bir eser telif etmiş, ancak bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Oysa bu kitap günümüze ulaşsaydı bu olayla ilgili daha sağlıklı bilgilere ve değerlendirmelere varmak mümkün olabilirdi. İşte bu noktada Kitabu'l-Mihan bize pek çok bilgi vermektedir. Zira, bu eserde Vâkıdî'den nakillerde bulunulmuştur.

İslâm tarihi kaynakları arasında Mekâtîl kitapları önemli bir yer tutmaktadır. Mekâtîl türünde yazılan ancak onlar kadar müracaat edilmeyen eserlerden birisinin de Mihne türünde telif edilen kitaplar olduğunu dolayısıyla da bu türün ilklerinden sayılabilecek bu eserin İslâm tarihi araştırmalarında kullanılmasının faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz.